

III. DESCOPERIRI MONETARE

Monede histriene de argint descoperite la nordul Mării Negre

Mihai DIMA*

În anul 2015 au fost postate, pe forumul unui site specializat în comercializarea de antichități on-line din Ucraina, două fotografii care ilustreau un lot alcătuit din 20 de monede de argint emise la Istros (pl. I). Cel care le postase, cu scopul de a afla ce valoare au, preciza că nu dispune de greutatea pieselor, dar că toate au fost descoperite de el¹. La sugestia participanților la discuții, descoperitorul a adăugat și alte fotografii, cu rezoluție mai bună, ilustrând doar câte patru monede, ceea ce ne-a permis să identificăm nu numai seriile din care fac parte acestea, ci și ștanțele cu care au fost bătute. Ulterior am constatat că descoperitorul mai făcuse încercări de a afla informații despre unele dintre piese, pe același forum, în anul 2013.

Primul lucru care atrage atenția la acest lot de piese este proporția ridicată a didrahmelor / staterilor din Grupa a III-a de emisiuni de la Istros². Practic, doar una dintre monede se încadrează în Grupa a IV-a (5%), restul de 19 exemplare aparținând Grupei a III-a (95%).

Până acum, staterii de argint din Grupa a III-a erau cel mai bine reprezentați în tezaurul de la Doroțcaia (Dubăsari, Republica Moldova)³, unde înregistrau 5,29% din totalul monedelor histriene de argint de nominal mare⁴. În tezaurul de la Razdijal (Silistra, Bulgaria)⁵ ponderea acestora este de 4,37%, iar în cel de la Constanța de numai 1,85%⁶. Un alt tezaur în care știm că se găseau monede histriene de argint din Grupa a III-a este cel de la Pamidovo (Pazardžik, Bulgaria)⁷.

* Banca Națională a României; Mihai.Dima@bnro.ro

¹ <http://forum.violity.com/viewtopic.php?p=8963603&sid=a74c07e23498a8a291d7df5c60295fa5> (20.02.2017).

² Pentru propunerile de clasificare a monedelor de argint de la Istros a se vedea Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 9-33; G. Talmățchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epocă autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare*, Cluj-Napoca, 2011, p. 131-132; C. Preda, *Unele precizări cronologice privind începuturile activității monetare de la Histria*, SCN, s.n., 2 (14), 2011, p. 137-140; M. Dima, *The silver coinage of Istros during the Hellenistic period*, *Moneta* 179, Wetteren, 2014, p. 5.

³ A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, *Dorockij klad drevnegrečeskikh serebrjanyh monet IV veka do n.e.*, MASP, 7, 1971, p. 122-137; IGCH 722 (Dorotskoe); M. Dima, *op. cit.*, p. 44-45 și pl. XXXIV-XLI.

⁴ Este vorba despre opt exemplare. Nu au fost luate în calcul cele cinci imitații și nici subdiviziunile.

⁵ T. Gerasimov, *Un trésor de drachmes de la cité d'Histria découvert en Bulgarie*, SCN, 5, 1971, p. 17-19; IGCH 810; M. Dima, *op. cit.*, p. 43.

⁶ Tezaurul cuprindea două subdiviziuni și 108 monede de nominal mare, dintre care, după trimiteri și greutatea, două ar aparține Grupei a III-a. G. Severeanu, *Despre dragma istrieană*, BSNR, 15, ianuarie-iunie 1920), p. 20-27; IGCH 813; M. Dima, *op. cit.*, p. 46-47.

⁷ T. Gerasimov, *Kolektivni nahodki na moneti prez 1939 g.*, BIAB, 13, 1939 (1941), p. 345; IGCH 735 (Carsko); K. Dimitrov, *Unpublished coin hoards from early Hellenistic Thrace*, *Bulgarian Historical Review*, 3, 1992, p. 49-52; M. Dima, *op. cit.*, p. 41. Pe lângă două monede histriene de argint, una din Grupa a III-a și una din Grupa a IV-a, în componența acestui tezaur mai intră tetradrahme de tip Filip al II-lea și hemidrahme din Parion și din Chersonesul Thracic. Indiferent cum ar fi calculate procentajele, rezultatele ar fi aberante.

Pl. I. Fotografii ale unui lot de monede histriene de argint postate pe un forum ucrainean de discuții (fotografiile originale).

Pl. II. Fotografii ale unui lot de monede histriene de argint postate pe un forum ucrainean de discuții.

Fig. 1. 1 – Bibliothèque Nationale de France (Paris), <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10316699w>;
2 – Gabinetto Numismatico e Medagliere, Raccolte Artistiche del Castello Sforzesco (Milano),
inv. M 0.9.39641 (SNG Milano, VI/3, pl. XII, nr. 115); 3 – Tezaurul „Ucraina”, nr. 10.

Fig. 2. 1 – CNG, Auction 58, lot 331; 2 – CNG, Electronic Auction 224, lot 40;
3 – Tezaurul „Ucraina”, nr. 13.

Fig. 3. 1 – CNG, Electronic Auction 224, lot 40;
2 – <https://www.worthpoint.com/worthopedia/greek-silver-coin-drachm-drahma-1693501685>;
3 – Tezaurul „Ucraina”, nr. 12.

Lotul analizat cuprinde stateri marcați cu litere dintr-un anumit segment al alfabetului grecesc, iar aproape jumătate dintre aceștia aparțin unei singure emisiuni (Ξ – 4 exemplare, O – 2 ex., P – 4 ex., Y – 9 ex.), ceea ce dovedește că avem de-a face cu un tezaur sau cu un fragment dintr-un tezaur alcătuit în exclusivitate sau în cea mai mare parte din monede din Grupa a III-a.

O astfel de concluzie este susținută și de starea de conservare a pieselor, unele dintre acestea prezentând și după curățare urmele unei cruste de culoare gri-albăstrui, greu de îndepărtat, specifică pentru monedele trecute prin foc. Fotografiiile postate în anul 2013 ilustrează nouă piese din Grupa a III-a⁸, toate regăsindu-se și pe imaginile din 2015. Dintre acestea, șapte exemplare erau încă necurățate, fiind acoperite de o crustă destul de consistentă, ruginie la suprafață, dovadă a faptului că au fost depozitate în aceleași condiții.

Lipsa pieselor cu Π , Σ și T nu trebuie să îngrijoreze, deoarece acestea sunt printre cele mai rare din grupă. În schimb, lipsa monedelor marcate cu Φ , X, Ψ , Ω și a celor cu A bătute după standardul de 6,80-7,00 g ne arată că momentul în care s-a format tezaurul sau, cel puțin, nucleul acestuia, nu depășește pragul Grupei a III-a.

Un argument important pentru datarea timpurie a acestei descoperiri este chiar ultima piesă din lot, având monograma Δ sub delfin, care nu aparține uneia dintre seriile de început ale Grupei a IV-a, ci face parte din subgrupa a IV-a⁹. Pentru comparație, în tezaurul de la Doroțcaia, provenind din aceeași zonă, care se încheie la nivelul subgrupeii a III-a din Grupa a IV-a, piesele din subgrupa I aveau o pondere de 88,07% din totalul emisiunilor oficiale de nominal mare (133 de exemplare din 151).

Moneda cu monograma Δ din Grupa a IV-a reprezintă, în cel mai bun caz, un adaos târziu, dar mai degrabă o contaminare recentă. Gradul ei de uzură este comparabil cu al celorlalte piese din lot, deși între momentul în care a fost bătută aceasta și cele mai recente emisiuni din Grupa a III-a s-au scurs peste cinci decenii. Prin urmare, putem trage concluzia că moneda nr. 20 a fost descoperită în același sit, poate chiar în același context general cu restul pieselor, dar nu a făcut parte neapărat din tezaur.

Monedele din seriile Ξ , O și P sunt cunoscute în câte două variante, cu sigla în câmp dreapta sau sub delfin. Fiecare dintre aceste variante este reprezentată în tezaur. Între cele patru exemplare din seria Ξ avem două cu sigla în câmp (pl. II, nr. 1-2)¹⁰ și două cu sigla sub delfin (pl. II, nr. 3-4)¹¹, toate fiind bătute cu ștanțe diferite de avers și revers. Din seria O înregistrăm câte o piesă din fiecare variantă (pl. II, nr. 5-6). Merită precizat faptul că până acum se cunoștea o singură monedă cu litera O în câmp, provenind din aceeași pereche de ștanțe ca și exemplarul nostru¹². Trei dintre cele patru piese ale seriei P aparțin variantei cu sigla sub delfin și au fost bătute cu aceeași ștanță de revers, asociată cu două ștanțe de avers (pl. II, nr. 7-9)¹³. Din varianta cu sigla în câmp a aceleiași serii avem un singur exemplar (pl. II, nr. 10)¹⁴, important pentru confirmarea existenței unor matrițe cunoscute doar prin intermediul a două monede turnate. Am recenzat șapte stateri cu litera P în câmp, bătuți cu cel puțin trei ștanțe de avers și două de revers¹⁵. Ștanțele de avers nr. 3 și de revers nr. 2 apăreau până acum numai pe două exemplare identice ca formă, având aspect de fals, păstrate de multă vreme în colecții publice importante (fig. 1, nr. 1-2)¹⁶. Piesa nr. 10 a fost bătută cu aceeași pereche de ștanțe, ceea ce îndepărtează dubiile care planau asupra autenticității exemplarului aflat la originea acestora.

⁸ <https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=1061481&sid=1abf42c7328ac7d769ef849261b9c80f> (12.10.2017).

⁹ Recent am propus o nouă clasificare, în opt subgrupe, a monedelor histriene de argint de tip clasic cu greutatea medie cuprinsă între 5,50 și 6,00 g (Grupa a IV-a), M. Dima, *op. cit.*, p. 9-10 și pl. XV, nr. 6.

¹⁰ B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898, p. 159, nr. 406.

¹¹ *Ibidem*, p. 159, nr. 407.

¹² Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 335.

¹³ B. Pick, *op. cit.*, p. 160, nr. 409.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 408.

¹⁵ Pentru două piese nu am avut la dispoziție ilustrație, iar o alta are aversul incert.

¹⁶ B. Pick, *op. cit.*, nr. 408.3 (Milano) și nr. 408.4 (Paris). Pick preciza că primul exemplar este aurit, iar cel de-al doilea, suspect de fals.

Spre deosebire de monedele cu Ξ , O și P, care apar în câte două variante, toate piesele cunoscute din seria Y au sigla în câmp¹⁷. Cele nouă exemplare din tezaurul prezentat acum formează, în funcție de legăturile care apar între cele șase ștanțe de avers și cinci de revers utilizate la baterea lor, trei mici grupuri distincte. În primul dintre grupurile menționate intră trei piese (pl. II, nr. 11-13), provenind din câte două ștanțe de avers și de revers. Ultimele au fost gravate, cu mult timp în urmă, de același meșter care a realizat mai multe matrițe pentru o secvență timpurie a Grupei a III-a, printre care și cea folosită pentru cea mai veche piesă din lot, aparținând seriei Ξ . Dacă utilizarea aceleiași ștanțe de avers pentru două sau mai multe emisiuni, succesive sau nu, era o practică uzuală în monetăriile grecești, refolosirea tiparelor de revers, care implică îndepărtarea simbolurilor sau siglelor mai vechi și gravarea altora, poate fi considerată o excepție.

Un interes deosebit prezintă piesa nr. 12, bătută (ca și nr. 11) cu o ștanță de revers regravată, utilizată inițial pentru seria N, nereprezentată în tezaur (fig. 2, nr. 1). Totodată, aceasta provine din aceeași pereche de ștanțe ca și cea mai replicată monedă histriană din Grupa a III-a despre care avem cunoștință până acum (fig. 3, nr. 1-2)¹⁸. Exemplarul nostru înlătură incertitudinile legate de autenticitatea prototipului, dar este cu atât mai important, cu cât apare în conexiune cu piese bătute și cu alte ștanțe, spre deosebire de monedele turnate, complet izolate până acum de restul seriei Y și suspecte de a fi o invenție modernă. Reversul piesei nr. 13 este foarte asemănător cu cel descris mai înainte, dar există o diferență ușor de sesizat, vulturul având capul mai apropiat de delfin. Este posibil ca și aceasta să aibă la origine tot o ștanță de revers folosită mai întâi pentru seria N.

Al doilea grup de monede cu sigla Y este alcătuit din două exemplare (nr. 14-15), produse cu aversuri diferite, dar gravate în același stil, și cu un singur revers.

În al treilea grup intră patru piese (nr. 16-19). Deși nr. 16-18 au avers comun, iar nr. 17-19 au revers comun, numai două exemplare (nr. 17-18) provin din aceeași pereche de ștanțe. A doua matriță de revers (nr. 16) pare a fi refolosită. Fotografia avută la dispoziție nu este foarte clară, motiv pentru care nu putem identifica litera aflată sub delfin și, implicit, seria pentru care a fost gravată inițial, mai ales că stilul nu este specific pentru niciuna dintre emisiunile anterioare.

Chiar dacă nu există conexiune directă între ultimele două grupuri, remarcăm o legătură stilistică între acestea, moneda nr. 19 fiind bătută cu o ștanță de avers gravată în aceeași manieră ca și nr. 14-15.

Descoperirile monetare ne arată că până în sec. al IV-lea a.Chr. relațiile politico-economice ale Istros-ului erau orientate cu precădere spre nord¹⁹. Din a doua jumătate a sec. al IV-lea a.Chr., moneda histriană de argint începe să aibă căutare și în Thracia, dar continuă să mijlocească și relațiile cu nordul, după cum dovedește tezaurul de la Doroțkaia.

Aproape toate monedele histriene de argint din Grupa I cu loc de descoperire cunoscut provin de la Roksolani (Ovidiopol, regiunea Odessa, Ucraina)²⁰, tezaurul de la Visuncy (regiunea Herson, Ucraina) reprezintă cea mai mare acumulare de stateri din Grupa a II-a²¹, iar în situri precum Roksolani, Tyras sau

¹⁷ *Ibidem*, nr. 411.

¹⁸ Numărul specimenelor care circulă pe piața de anti-chități este greu de estimat, deoarece toate au aceeași formă, iar datele tehnice sunt rareori consemnate.

¹⁹ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 60, considera că perioada în care comerțul histrian era orientat în special spre nord este cuprinsă între mijlocul sec. al VI-lea și sfârșitul sec. al V-lea a.Chr.

²⁰ A.G. Zaginajlo, *Serebrjanye moneti Istrii iz Rokso-lanskogo gorodišča*, Zbornik naučnyh rabot aspirantov Odes-

skogo gosuniversiteta. Gumanitarnye Nauki, Odessa, 1964, p. 166-172; idem, *Izobraženija junošeskih golov na monetah Istrii*, în Pamjatniki Drevnego Iskusstva Severno-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev, 1986, p. 93-96; N.M. Sekerskaja, S.A. Bulatovič, *Monetnye nahodki iz Nikonija (1964–2010)*, *Zapiski Otdela numizmatiki i torevtiki Odesskogo arheologi-českogo muzeja*, 1, 2010, p. 31-32 și 35-36.

²¹ A.G. Zaginajlo, *Visuncovskij klad serebrjanyh monet Istrii najdenyj v 1951 g.*, *Zapiski Odesskogo arheologičeskogo obščestva*, II (35), 1967, p. 60-75.

Olbia au fost descoperite sute de monede de bronz cu roata și legenda ΙΣΤ²². Depozitul monetar prezentat acum se încadrează foarte bine între descoperirile timpurii de la Roksolani, Olbia, Tyras, Visuncy etc., pe de o parte, și tezaurul de la Doroțkaia, pe de altă parte. Prin urmare, nu avem niciun motiv să ne îndoim în privința provenienței acestuia din zona de sud a Ucrainei.

Având în vedere, pe de o parte, lipsa emisiunilor din ultima fază a Grupei a III-a, iar pe de altă parte, datarea circa 340/330 a.Chr. propusă pentru începutul Grupei a IV-a²³, considerăm că tezaurul a fost constituit spre mijlocul sec. al IV-lea a.Chr. În ciuda faptului că ne lipsesc informațiile sigure privind proveniența și integralitatea acestuia, după cum s-a văzut, structura lotului disponibil ne oferă informații importante pentru cunoașterea activității monetăriei histriene în prima jumătate a sec. al IV-lea a.Chr., precum și a circulației monedei emise la Istros în aceeași perioadă²⁴. Datarea în jurul anului 350 a.Chr. și starea de conservare a pieselor, recuperate dintr-un strat de arsură, atrag atenția asupra mișcărilor de populație care au avut loc în nord-vestul Mării Negre în perioada premergătoare confruntării dintre regele scit Ataias și Filip al II-lea al Macedoniei.

Silver coins of Istros found north of the Black Sea

ABSTRACT

Taking into account the photos and information posted on an Ukrainian numismatic forum in 2013 and 2015, the author identified a new coin hoard consisting of silver coins of Istros. Among the illustrated specimens there are 19 from the Group III of issues of this city and one from the Group IV.

The batch of coins from the Group III has a homogenous structure, including specimens from the series Ξ – 4, O – 2, P – 4 and Y – 9. Since the coin from Group IV is around 50 years newer than the latest of Group III, the author presumes that this one doesn't come from the same hoard, but from the same area.

This hoard, found in an unidentified place from the southern Ukraine, could be dated around 350 B.C.

FIGURES CAPTION

Pl. I. Silver coins of Istros posted on an Ukrainian numismatic forum (original pictures).

Pl. II. Silver coins of Istros posted on an Ukrainian numismatic forum.

Fig. 1. 1 – Bibliothèque Nationale de France (Paris); 2 – Gabinetto Numismatico e Medagliere, Raccolte Artistiche del Castello Sforzesco (Milan); 3 – “Ukraine” hoard, no. 10.

Fig. 2. 1 – CNG, Auction 58, lot 331; 2 – CNG, Electronic Auction 224, lot 40; 3 – “Ukraine” hoard, no. 13.

Fig. 3. 1 – CNG, Electronic Auction 224, lot 40; 2 – <https://www.worthpoint.com/worthopedia/greek-silver-coin-drachm-drahma-1693501685>; 3 – “Ukraine” hoard, no. 12.

²² Cf. Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în *Presenza e funzioni della moneta nelle chorai delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero. Atti del XII Convegno organizzato dall'Università «Federico II» e dal Centro Internazionale di*

Studi Numismatici Napoli 16-17 giugno 2000, Roma, 2004, p. 31-34, cu bibliografia, și p. 68, harta 2.

²³ M. Dima, *op. cit.*, p. 19.

²⁴ Prin publicarea acestui tezaur, numărul staterilor de argint din Grupa a III-a disponibili studiului crește cu circa 10%.

